

Ks. Marek STAROWIEYSKI

KRONIKA PATRYSTYCZNA (3)*

1. Nowy głos w dyskusji na temat autorstwa dramatu *Chrystus cierpiący*¹

Kilka lat temu wydając Polski przekład pióra J. Łanowskiego dramatu *Chrystus cierpiący*, (Biblioteka Ojców Kościoła 5, Kraków 1995, wyd. M) pisałem na temat skomplikowanego problemu autorstwa tego dramatu: „Powinno się zbadać kompozycję, metrykę, język, a także wpływ na ikonografię. Dopiero po takich kompleksowych badaniach prawdopodobnie będzie można powiedzieć coś konkretnego na temat datacji utworu. Na razie jednak skazani jesteśmy tylko na domyślanie się” (s. 290).

Ten postulat spełnił, przynajmniej częściowo niestrudzony badacz tego dramatu oraz twórczości Grzegorza z Nazjanzu, Francesco Trisoglio, profesor Uniwersytetu w Turynie, który zarzucając autorom krytyki pochodzenia grzegorzowego tego dramatu płytkość podejmowanych badań i argumentów, jakby działających podskórnym a nie dotykającym istoty problemu, poddał nasz dramat dokładnym i szczegółowym analizom.

Dzieło składa się z dwóch części. W pierwszej analizuje F. Trisoglio dramat *Chrystus cierpiący* na tle dzieł Grzegorza z Nazjanzu, w drugiej porównuje go z dziełami autorów bizantyńskich, którym niektórzy uczeni przypisywali autorstwo tego dramatu.

Pierwsza część składa się z dwóch rozdziałów. W pierwszym Trisoglio analizuje *concomitanze concettuali ed enunciative* (s. 5-137), w drugim *concordanze stilistiche* (s.115-137).

Druga część tomu poświęcona jest czterem autorom, którym bywa przypisywany dramat. Najpierw zajmuje się dziełem Grzegorza, patriarchy Antiochii (73-593), którego Ceillier przez pomyłkę uznał za autora dramatu (s.141-147). Następnie bada dzieła pisarzy bizantyńskich XII wieku: Teodora Prodromosa (s.149-173), Jana Tzetzesa (s.175-213), i Konstantina Manassesesa (s. 217-235). F. Trisoglio analizuje dokładnie styl ich poszczególnych dzieł i porównuje go ze stylem *Chrystusa Cierpiącego*.

Konkluzja Autora jest jednoznaczna: gęstość teologiczną *Christus patiens* przeciwstawia płytkości i powierzchowności omawianych autorów, mistrzostwo stylistyczne dramatu - zimnu i schematyzmowi pisarzy bizantyńskich, pedantyzm gramatyczny i sztuczność stylistyczną ich dzieł - zapałowi i żarliwości apostołskiej autora *Chrystusa cierpiącego* i konkluduje: „Tutti e tre sono retori: autore del Chr. È un teologo ed un apostolo: incentra tutta la sua coscienza sull'amore di e per Cristo, ha come problema dominante una salvezza a divinizzazione, vede il

* Kronika patrystycka jest kontynuacją kroniki wydanej w : WST 6(1993), 299-306; 7(1994), 259-262.

¹ F. TRISOGLIO, *San Gregorio Nazianzeno e il Christus Patiens. Il problema dell'autenticità gregoriana del dramma*, Università degli Studi di Torino, Fondo di Studi Parini-Chirio, Filologia, Testi e studi 7, Firenze: Casa Editrice Le Lettere 1986, 319.

massimo male nel peccato che lo aggrava in una tormentosa vecchiaia, la quale viene dissipata da quella Risurrezione che investe d'una gioia misterosa tutto l'universo. Tra questi individui incorre una diversità sostanziale, che va ben al di là del genere letterario: qui sono persone diverse, anime diverse. Non esiste possibilità di trapassi" (s. 245).

Czy badania Trisoglio można uznać za ostateczne i decydujące? Bez wątplenia stanowią one bardzo cenny przyczynek i przynoszą bardzo dużo materiału do rozwiązania problemu tajemniczego dramatu. Dzieło na pewno wywoła dyskusję. Trudno jest w tej chwili ocenić jednoznacznie wyniki przed dokonaniem bardzo dokładnej analizy dzieła i jego bogato udokumentowanej argumentacji. Sam Trisoglio ostrożnie nie daje ostatecznej odpowiedzi: po analizie dzieła Grzegorza z Nazjanzu i dramatu *Christus patiens* pisze *Ora, qui, i due autori risultano singolarmente confluire* (s. 137). I chyba taki jest najrozsądniejszy wniosek na obecnym etapie badań nad dramatem *Christus cierpiący*. Mimo bowiem niewątpliwych zasług badań F. Trisoglio, pozostają jeszcze ciągle pytania bez odpowiedzi i nierozwiązane problemy.

2. Nowy zeszyt *Augustinus-Lexikon*²

O *Augustinus-Lexikon* pisaliśmy już wielokrotnie, zawiadamiając o projekcie i recenzując kolejne ukazujące się zeszyty. Ponieważ zmienił się skład redakcji, warto podać kilka wiadomości o redaktorach tego ważnego Leksykonu, opierając się na danych podanych w zeszycie informacyjnym, dodanym do pierwszego zeszytu II tomu.

Główny redaktor prof. Cornelius Mayer jest profesorem dogmatyki na uniwersytecie w Giesen, prof. Erich Feldman - profesorem historii Kościoła i patrologii na Uniwersytecie w Mńster, prof. Therse Fuhrer - profesorem filologii klasycznej na Uniwersytecie w Zřrichu, prof. Wolfgang Hřbner - profesorem filologii klasycznej na Uniwersytecie w Mńster, prof. Martin Kl-ckener - profesorem liturgii we Fryburgu Szwajcarskim, prof. Serge Lancel - profesorem na Uniwersytecie Grenoble III, prof. Goulven Madec - profesorem w Instytucie Katolickim w Paryżu, prof. Gerard J.P. O'Daly, profesorem j. łacińskiego w University College London, prof. Alfred Schindler - profesorem historii Kościoła i historii dogmatów na Uniwersytecie w Zřrichu, prof. Otto Wermelinger - profesorem historii Kościoła, patrystyki i historii dogmatów we Fryburgu Szwajcarskim, prof. Antonie Wlosok - profesorem filologii klasycznej na Uniwersytecie w Moguncji. Wszyscy redaktorzy są uczonymi powszechnie znanymi, często uhonorowanymi tytułami doktoratów *honoris causa* i członkami wielu renomowanych towarzystw naukowych.

Jak już wielokrotnie podkreślaliśmy, Leksykon zawierający hasła w trzech językach - angielskim, francuskim i niemieckim, opatrzone obfitą bibliografią, jest dziełem na najwyższym poziomie naukowym i jest nieodzownym instrumentem w pracy nie tylko specjalistów od dzieła św. Augustyna, ale także świata wczesnochrześcijańskiego w ogóle.

Tom niniejszy zawiera hasła od *Cor* i rozpoczyna obszerne hasło *Deus*. Zawiera on następujące hasła: *Cor* (G. Madec), *Corpus* (M.R. Miles), *Corpus Christi ! Amen - Sanguis Christi! Amen* (M. Kl'ckener), *Corpus permixtum* (E. Lammirande), *Correctio, corrigere* (T.J. van Bavel), *Correctione Donatistarum (De-)*, (=Epist. 185), J.S. Alexander, *Correptio, corripere* (T.J. van Bavel), *Correptione et gratia (De-)* (A. Zumkeller), *Corruptio, incorruptio* (Chr. Mřller), *Coruus* (D. Lau), *Creatio, creator, creatura* (C. Mayer), *Crede ut intelligas* (E. Te-

² *Augustinus-Lexikon*, hrsg von C. MAYER, Red. K.H. CHELIUS, vol 2, fasc. 1/2, Basel: Cor-Deus, Verlag Schwabe & Co, AG 1966, I-XLVIII + 319.

Selle), *Credere* (E. TeSelle), *Cresconium grammaticum partis Donati* (Ad-), (M. Moreau), *Creconius grammaticus* (M. Moreau), *Cresconius procurator* (M. Moreau), *Crimen* (H.A. Górtner), *Crux* (J. Hammerstaedt), *Culpa* (A. Fitzgerald), *Cultus* (M. Kl÷ckener), *Cupiditas* (G. Bonner), *Cura* (H.A. Gartner), *Cura mortuorum* (M. Kl÷ckener), *Cura pro mortuis gerenda* (De-), (M. Kl÷ckener), *Curiositas* (S. Labhardt), *Cyprianus* (E. Dassman), *Da quod iubes et iube quod vis* (C.Mayer), *Daemon (es)* (J. de Boeft), *Damasus* (M. Wojtowysch), *Damnatio* (A. Fitzgerald), *Dani[h]el (propheta et liber)* (C. Mayer), *Dauid* (C. Mayer), *Dea Caelestis* (C. Lappeley), *Decalogus* (A. Schindler), *Dedicare, dedicatio* (M. Kl÷ckener), *Defectus* (G. Madec), *Defensor ciuitatis [plebis], defensor ecclesiae* (S. Lancel), *Definitio* (G.J.P. O'Daly), *Deificare* (G. Bonner), *Delectatio, (delectare)* (C. Mayer), *Delictum* (H.A. Górtner), *Demetrius* (O. Wermelinger), *Demonstrare, demonstratio* (H.A. Górtner), *Deo gratias, Deo laudes* (M. Kl÷ckener), *Deo gratias et laudes* (M. Kl÷ckener), *Deogratias* (G. Madec), *Depositum* (J. Andreau), *Descensus Christi (in inferna)* (A. Wlosok), *Desiderare, desiderium* (J. Doignon), *Deuotio* (Ch. MRller), *Deus* (G. Madec).

3. W problematyce dzieła Kasjodora³

Od kilku lat w Squillace, miejscowości, koło której miało się znajdować sławne Vivarium Kasjodora odbywają się kongresy międzynarodowe, na które zjeżdżają się specjaliści z całej Europy zajmujący się epoką późnoantyczną w Italii, a szczególnie Kalabrią. Rezultaty tych konferencji są drukowane w *Bibliotheca Vivarensis*. Drugi tom tej serii redagował niedawno zmarły wybitny badacz późnego antyku, szczególnie katen, Sandro Leanza.

Po normalnych w takich tomach powitaniach wstępnych, następują prace naukowe. Oto zestaw prac, które znajdują się w tym tomie: F. Prinz, *Cassiodoro el il problema dell'illuminismo cristiano nella tarda antichità* (s.3-18); E. Parattore, *Cassiodoro nella cultura del suo tempo* (s.19-25); U. Pizzanini, *La cultura musicologica di Cassiodoro* (s.á27-60); F. Wessengruber, *L'educazione profana nell' "Expositio Psalmorum" di Cassiodoro* (s.á61-73); T. Sardella, „*Vindicta*” et „*ius occidendi*”. *Cassiodoro e la punibilità degli adulteri in età teodericiana* (s. 73-83); L. Di Paola, *L'organizzazone del sistema di trasporti nelle „Variae” di Cassiodoro: „nova et vetusta”*, (s. 85-97); L. De Salvo, *Politica commerciale e controllo dei mercati in età teodericiana. Su alcune „formulae” cassiodoree*, (s. 99-113); V.A. Sirago, *Operazioni militari in Calabria durante la Guerra Gotica*, (s.115-131); V. Aiello, *Cassiodoro e la tradizione su Costantino* (s. 131-157); P. Radici Colace, *Lessico monetario in Cassiodoro: simbologia della moneta e filosofia del linguaggio* (s.á159-176); A.M. Milazzo, *L' "Anecdodoton Holderi": un genere letterario contaminato* (s. 177-189), A. Zumbo, *Sugli „excursus” zoologici nelle „Variae” di Cassiodoro* (s.191-197); M. Di Marco, *Note sulla simbologia dei numeri nel „De anima” di Casiodoro* (s.á199-212); E. Peretto, *Papa Agapito I e la mancata fondazione della „Schola Christiana” vagheggiata da Cassiodoro* (s. 213-220); M. Zelzer, *Cassiodoro come continuatore del rinascimento del quarto secolo* (s. 221-231); G. Falcone, *Gli antroponomi gotici nelle fonti dei secoli III-VI d.C. Gli antroponomi gotici nelle „Variae” di Cassiodoro. I riflessi dell'antroponomia germanica nell'Italia meridionale e Calabria* (s. 233-318).

³ *Cassiodoro. Dalla corte di Ravenna al Vivarium di Squillace, Atti del Convegno internazionale di Studi - Squillace, 25/27 ottobre 1990*, a cura di S. LEANZA, *Bibliotheca Vivariensis 2*, Istituto do Studi su Cassiodoro e sul Medioevo in Calabria - Squillace, Soveria Mannelli (Catanzaro), Rubettino Editore 1993, 318.

Jak widzimy tom obok kilku artykułów ogólnych (Prinz, Paratore, Zelzer, Peretto) zawiera cały szereg prac szczegółowych, ważnych przyczynków nie tylko do poznania świata myśli Kasjodora, ale również środowiska umysłowego czasów Teodoryka. Szczególnie ważnym wydaje się być praca o wpływach języka germańskiego w dziele Kasjodora i Kalabrii.

Jak widać na podstawie tego tomu, poważnych studiów nad Kasjodorem i epoką Teodoryka w Italii nie można prowadzić bez prac publikowanych w tym ważnym nowo powstałym centrum naukowo-badawczym w Kalabrii.

4. Nowe wydanie *Żywota św. Radegondy* Wenancjusza Fortunata⁴

Źw. Radegonda (ok. 518-587) była córką księcia Turyni. Jej rodzina została wymordowana. Zmuszono ją do małżeństwa z królem Klotarem I, człowiekiem wyjątkowo brutalnym i okrutnym, nawet jak na ówczesne czasy, którego opuściła po zamordowaniu przez niego jej brata (około 550r.). Udała się do Poitiers, gdzie najpierw została diakonissą, a następnie założyła sławny klasztor, nazwany następnie św. Krzyża, gdy ok. 569 roku uzyskała od ces. Justyna II relikwie Krzyża św., które zostały uroczystie wniesione do Poitiers. Wydarzenie to upamiętniły piękne liryki Wenancjusza Fortunata, późniejszego biskupa Poitiers, prawdopodobnie w latach 598-609, do dziś używane w liturgii, który mieszkał przy klasztorze. Tenże pisarz poświęcił jej szereg wierszy oraz napisał jej życiorys, po śmierci Radegondy, prawdopodobnie w 587 r.

Żywot ten jest dobrze znany (BHL 7048, CPL 1042). Został on opublikowany w AASS 3,1737, Aug. 3, 67-83; PL 72, 651-664; MGH Auct. Ant. 4,2, 1885, B. Krusch, 38-49; MHG Script. Merov. 2, 1888, B. Krusch, 358-372 - wydanie podstawowe wedle CPL.

Jednak ostatnie a zarazem najlepsze wydanie *Żywotu* dokonane przez B. Kruscha nie uwzględniło rękopisu z Poitiers. Jest to wspaniały rękopis pięknie ilustrowany. Grupa badaczy w Poitiers wydała ten rękopis a wraz z nim szeregu studiów na tematy związane z *Żywotem* i jego rękopisem z Poitiers.

Edycja otwiera wspaniałe wydanie fotograficzne tego rękopisu, które pozwala nie tylko podziwiać piękno iluminacji, ale także może służyć do pracy nad tekstem rękopisu, tym bardziej, że J. Vezin dał jego dokładne omówienie kodikologiczne (s. 115-126).

Drugą część pracy stanowi wydanie krytyczne tekstu rękopisu z Poitiers, opatrzone przekładem francuskim raczej dosłownym, i obszernym komentarzem, dzieło Y. Chauvin, G. Pon, przy współpracy R. Faverau i Y. Labande (s. 56-113).

Następuje obszerne i bogato ilustrowane studium ikonograficzne pióra prof. P. Skubiszewskiego, profesora Uniwersytetu w Poitiers i Warszawskiego. Autor daje szczegółową analizę ikonograficzną ilustracji *Żywotu* zawartego w omawianym kodeksie na bardzo szerokim tle ikonografii i kultury średniowiecznej, udokumentowaną szczegółowymi przypisami (s. 127-237).

Znany mediewista M. Ruche, w bardzo interesującym artykule omawia dwoje współczesnych św. Redegondzie autorów *Żywotu*, w więc Wenancjusza Fortunata i mniszkę Baudoniwę (BHL 7048), która napisała swój *Żywot* między 609 a 614 r., i wychodzących z innych

⁴ *La Vie de Sainte Radegonde par Fortunast, Poitiers, Bibliothèque Municipale, manuscrit 250(136)*, sous direction de R. FAVREAU, préface de J. Favier, Paris : Seuil 1995, 269, liczne ilustracje, in quarto.

koncepcji hagiograficznych (s. 239-249). Dodajmy, że istnieje trzeci Żywot, pióra Hildeberta z Lavardin z XI w. (BHL 7049). Ostatnia w tym tomie praca R. Faverau i M.T. Camus *Le chapitre de l'Eglise de Sainte Radegonde à Poitiers* (s. 251-259) odbiega nieco od tematyki tego tomu i stanowi pracę jakby na marginesie tematu.

Wspaniałe wydanie rękopisu z Poitiers pokazuje znaczenie, jakie miała w kulturze Galii wielka ksieni klasztoru św. Krzyża w Poitiers, postać w Polsce prawie nieznaną.

5. Monografia Izydora z Peluzjum⁵

Postać Izydora z Peluzjum jest w Polsce niemalże nieznaną. Wprawdzie istnieje polski przekład kilkudziesięciu jego listów pióra prof. L. Małunowiczówny (*Antologia listu starożytności chrześcijańskiego*, Lublin 1978, 255-289), ale nie jest on nawet wspomniany w *Encyklopedii Katolickiej* (7, 1997, 618). Polska nie jest tu wyjątkiem. Ilość prac o Izydorze jest stosunkowo niewielka (bibliografię ich podaje recenzowana praca (s. XX-XXIII), a do 1997 powszechnie używanym wydaniem Izydora było to zamieszczone w *Patrologia Graeca* Migne'a, opartym na nienajlepszych rękopisach dzieła Izydora. Stąd też konieczność nowego wydania, tym bardziej, że porządek układu listów Izydora w PG przedstawiał sporo problemów. Tej pracy nowego wydania krytycznego i uporządkowanego listów Izydora podjął się Pierre Evieux. Wynikiem tej pracy jest szereg artykułów, których wyniki zebrał i rozwinął w recenzowanym tomie.

Izydor był autorem około 2000 listów zachowanych, a być może było ich więcej. Listy te były skierowane do ludzi z różnych środowisk w Egipcie: ludzi polityki, duchownych, szczególnie biskupów, mnichów. W listach przeważają tematy biblijne, ale znajdziemy w nich wiadomości dotyczące sporów chrystologicznych, a również bardzo prozaicznych - dotyczących zwyczajnych spraw życia ludzkiego. Przed oczyma czytelnika przewija się cała galeria postaci, problemów teologicznych lub zwykłych życiowych.

Taka sytuacja narzuciła Autorowi plan monografii Izydora: w pierwszej części omawia on środowisko Izydora (s. 11-294), w drugiej - jego życie i dzieło (s. 295-377).

W pierwszej części, po ogólnym omówieniu zbioru (tradycja rękopiśmienna i adresaci), Autor zajmuje się kolejno ramami geograficznymi i historycznymi, a więc sytuacją polityczną i religijną a następnie najważniejszymi adresatami listów. Kolejno więc omawia środowisko polityczne, miejskie i w końcu tak ważne dla naszego autora - środowisko mnichów, do którego on sam należał. Mimo zastrzeżeń specjalistów od historii i geografii Egiptu starożytnego dotyczących tej części, otrzymujemy w niej cenne ramy pozwalające obracać się względnie swobodnie w bogatym świecie zbioru listów Izydora.

Druga część poświęcona jest samej postaci Izydora i jego dziełu. Autor omawia źródła do poznania jego biografii, kładąc nacisk na wykształcenie, jego dzieło oraz tematy w nim poruszane, a więc egzegezę biblijną i teologię. W końcu następuje dokładne omówienie zbioru jego korespondencji i nowych zasad jej układu.

Dzieło kończą ważne indeksy: alfabetyczny spis adresatów listów oraz dwustronne koncordancje do tegoż zbioru: w numeracji ciągłej oraz w *Patrologii* Migne'a.

Dzieło Pierre Evieux stanowi pierwszą obszerną monografię: wszechstronną i nowoczesną mnicha z Peluzjum, którego Autor pokazuje w szerokim kontekście historycznym i teologicznym.

⁵ P. EVIEUX, *Isidore e Péluse*, Théologie Historique 99, Paris: Beauchesne 1995, 444 + XXVII.

nym. Jest ona zarazem wprowadzeniem w nowe wydanie listów Izydora z Peluzjum, przygotowane przez naszego Autora, zawarte w 422 tomie kolekcji *Sources Chrétiennes* (listy 1214-1412).

6. Nowe tomy dzieła Piotra z Kalliniku⁶

W VI w. w Aleksandrii rozwijał się kierunek teologiczny zwany tryteizmem. Grupa teologów monofizycznych, wśród których najwybitniejszym był Jan Filiponos, głosiła, że wspólna natura osób Trójcy jest intelektualną abstrakcją, a Ojciec, Syn i Duch święty stanowią trzy, indywidualne substancje, i dlatego też istnieją trzej bogowie; stąd nazwa tej herezji. Tryteizm został potępiony przez Sobór Konstantynopoliński III (680-681).

Subtelne rozważania tryteistów zaniepokoiły patriarchę Aleksandrii, Damiana (578-605), wybitnego organizatora życia Kościoła Koptyjskiego, który jednak różnymi sposobami dążył do supremacji nad wszystkimi monofizytami, także i w Syrii, co powodowało liczne i ostre tarcia, szczególnie po śmierci Jakuba Baradaja, który swoim autorytetem łagodził spory oraz po odsunięciu przez cesarza Maurycyego innego pacyfikatora środowisk monofizycznych, księcia arabskiego Mundhir-ibn Harith.

Damian, zaniepokojony rozwojem tryteizmu napisał dzieło przeciw ich teoriom starając się wykazać, że trzy Osoby są jednym Bogiem. Niestety, Damian zwalczając błędy tryteistów wpadł w inny. Stwierdził on bowiem, że właściwości trzech Osób Boskich, a więc ich niezrodzoność, zrodzenie i pochodzenie są same w sobie osobami i uczestniczą w Bogu. Tak więc jako reakcja przeciw tryteistom powstaje tetradyzm głoszący „czterobóstwo”. Traktat swój wystąpił Damian do Piotra z Kalliniku (581-591) z prośbą, aby on go zrewidował. Patriarcha Antiocheński stwierdził jednak, że Damian wpadł w sabelianizm i najpierw ostro zaprotestował, a następnie napisał wielki traktat *Przeciw Damianowi* w czterech księgach, którego oryginał grecki przepadł, a zachował się częściowo przekład syryjski. Tak zaczął się wielki spór teologiczny, który przerodził się w schizmę przewycięzoną dopiero na synodzie w Aleksandrii w 616 r. Niemalą winę za te wydarzenia ponosi Damian. Dwie części trzeciej księgi tego traktatu Piotra zostały wydane z przekładem angielskim jako kolejne tomy *Corpus Christianorum, Series Graeca*. Przypominamy, że ci sami autorzy wydali w 1994 r., w tej samej serii (tom 29) zachowane fragmenty księgi drugiej dzieła *Przeciwko Damianowi* Piotra z Kalliniku (por. *WST* 7(1994), 261n.)

W tomach wydanych znajdujemy najpierw *capitula*, streszczenia 50 rozdziałów III części, a następnie w tomie pierwszym pierwszych dziewiętnaście rozdziałów księgi trzeciej, a w drugim rozdziały dwunasty do trzydziestego czwartego.

Tekst Piotra z Kalliniku jest dziełem niewątpliwie ważnym, gdyż pokazuje nam spór trynitarny w łonie Kościoła monofizycznego, którego antagonistami są dwaj patriarchowie, wybitni teologowie. Ten spór jak i inne spory w łonie monofizytów były dotychczas dość mało znane i wydanie dzieła *Przeciwko Damianowi* Piotra z Kalliniku uzupełnia nieznane karty historii

⁶ *Petri Callinicensis Patriarchae Antiocheni Tractatus contra Damianum*, II. Libri tertii capita I-XIX, ediderunt et Anglice reddiderunt R.Y. EBIED, A. van ROEY, L.R. WICKHAM, Corpus Christianorum, Series Graeca 32, Turnhout (Brepols), Leuven : University Press 1996, LVI+568.

Petri Callinicensis Patriarchae Antiocheni Tractatus contra Damianum, III. Libri tertii capita XX-XXXIV, ediderunt et Anglice reddiderunt R.Y. EBIED, A. van ROEY, L.R. WICKHAM, Corpus Christianorum, Series Graeca 35, Turnhout (Brepols), Leuven : University Press 1998, XLV+551.

teologii późno-patrystycznej. W traktacie znajdujemy subtelne rozważania teologiczne wskazujące na „scholastycyzację” teologii patrystycznej w VI wieku, w której wielką rolę zaczyna odgrywać argument z *Tradycji*, stąd liczne cytaty z dzieł teologów takich jak Ojców Kapadockich, Cyryla Aleksandryjskiego, Sewera z Antiochii i innych.

Tom ten, jak zresztą wszystkie tomy serii *Corpus Christianorum, Series Graeca* jest wydany wzorowo, a dobrze zrobione indeksy pozwalają na odnalezienie poszukiwanych miejsc, zagadnień czy imion.

7. Akty Sympozjum w Tarsie

W jednym z poprzednich tomów recenzowaliśmy już kolejne Akty Sympozjów w Efezie i Tarsie : *WST* 8(1985), 271-273. Obecnie ukazał się tom dwunasty serii *Turchia: la Chiesa e la sua storia*, zawierający akty piątego Sympozjum w Tarsie poświęconego św. Pawłowi Apostołowi⁷.

Tom zawiera szereg studiów biblijnych na tematy związane ze św. Pawłem i one nas tu nie obchodzą; natomiast interesują nas te, które są związane w jakiś sposób z Ojcami Kościoła. Są to prace: Giancarlo Pani, *Il paolinismo di Policarpo di Smirne* (s.191-214); Maria Grazia Marta, *Utilizzazioni di Fil. 1,15-18 nella Chiesa Antica* (s. 212-224); Francesca Cocchini, *Le recezione della “controversia” di Antiochia (Gal 2,11-14) nelle comunità cristiane di ambiente orientale* (s. 225-236); Enrico dal Covolo, *Conoscere “razionale” di Dio, contemplazione ed esperienza “mistica”. Ignazio di Antiochia, Clemente e Origene* (s. 237-252); Gennaro Luongo, *Paolo maestro e compagno dei martiri* (s. 253-268); Waldemar Turek, *Paolo maestro di vita spirituale nelle “Lettere” di Ambrogio* (s.269-280); Dalmazio Mongillo, *La sollecitudine per i “deboli nella fede”. Prospettive della “Lectura ad Romanos” CC 14-15,13 di Tommaso d’Aquino* (s. 281-300).

Poza tymi artykułami dotyczącymi związków literatury patrystycznej z twórczością św. Pawła, tom zawiera ponadto jeszcze trzy interesujące artykuły z dziedziny historii Azji Mniejszej. Są to: Giovanni Uggeri, *Antiochia sull’Oronte: profilo storico-urbanistico* (s.301-330); Stella Pittucci, *I castelli del Principato di Antiochia in rapporto alla viabilità. Il settore settentrionale* (s. 331-356); Antonio Cariole, *Some Remarks on Ecclesiastical and Military Administration of Byzantine Pisidia* (s. 257-266).

Reszta tomu zawiera różnorodne indeksy (biblijny i imion) ułatwiające poszukiwania w tomie.

Otrzymaliśmy kolejny tom aktów sympozjów, które w zręczny sposób łączą patrystykę i Biblię, a ponadto zawierają interesujące omówienia motywów egzegezy patrystycznej, szczególnie dotyczącej egzegezy *Listów* św. Pawła.

⁷ *Atti del V Simposio di Tarso su S. Paolo Apostolo* a cura di L. PADOVESE, Roma 1998, 404, Istituto Francescano di Spiritualità Pontificio Ateneo Antoniano, sotto il patrocinio dell’Associazione Culturale Eteria e dei Frati Cappuccini - Parma.